

XX. YÜZYIL BAŞLARINDA UŞAK'TAKİ FRANSIZ MÜESSESELERİ

*Adnan ŞİŞMAN**
*Sadiye TUTSAK***
*Biray ÇAKMAK****

ÖZET

XIX. Yüzyıl sonlarıyla XX. Yüzyıl başlarında Uşak şehrinde Fransız sosyal ve kültürel müesseseleri açılmıştır. Fransız Katolik misyonerleri şehre dinî, siyâsî, iktisâdî ve kültürel amaçlarını gerçekleştirmek için gelmişlerdir. Fransız misyonerler tarafından 2 kilise, 1 mabet, 1 manastır ve 1 mektep tesis edilmiştir. Bu çalışmada arşiv belgeleri kullanılarak Uşak'taki Fransız müesseselerinin varlığı ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar kelimeler: Uşak, Fransız Müesseseleri, misyonerlik.

ABSTRACT

French social and cultural institutions began to emerge towards the end of 19th century and at the beginning of 20th century in the city of Uşak. French Catholic Missionaries came to the city to fulfill their religious, political, economical and cultural interests. In Uşak, two churches, a temple (mabet), a monastery, a school were established by French Missionaries. In this study, these French institutions were explored by using archival documents.

Key words: Uşak, French Institutions, Missionary.

* Prof. Dr. AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi.

** Yrd. Doç. Dr. AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi

*** Arş. Grv. AKÜ Uşak Eğitim Fakültesi.

Yabancılara tanınan adlî, idârî, sosyal, kültürel imtiyâzlar, bilhassa Galata Ahidnâmesi, 1839 Tanzimât ve 1856 Islahât Fermanları ile gayr-i Müslim tebaaya verilen haklar, Batılı devletlerin maddî-manevî desteğini alan, faaliyetlerini mensubu oldukları devletlerin menfaâtleriyle paralel yürüten misyonerlik teşkilâtlarının yoğun çalışmaları sonucu¹, Osmanlı ülkesinde özellikle gayr-i Müslimlerin bulunduğu yerleşim birimlerinde çok sayıda kilise, mektep, kolej, hastane/dispanser, mabed, dârü'l-âceze vb. sosyal ve kültürel görünümlü yabancı müesseseler açılmıştır². XX. Yüzyıl başlarında sayıları oldukça artan yabancı müesseseler içinde özellikle okullar, Osmanlı Devleti bünyesindeki Ermeni, Rum gibi Hıristiyan tebaanın ayrılıkçı nitelikteki faaliyetlerinin tertiplenmesinde çok önemli rol oynamışlardır³. Bu sebeple Osmanlı ülkesinde açılmış olan yabancı müesseselerin tek tek ortaya çıkarılarak incelenmesi eğitim ve siyâsî tarihimize katkılar sağlayacağından dolayı faydalı olacaktır.

Osmanlı-Fransız siyâsî ilişkileri ilk olarak XVI.Yüzyılın ilk yarısında Fransa Kralı'nın Osmanlı Padişahı'ndan yardım istemesiyle başlamıştır⁴. Kanunî Sultan Süleyman tarafından siyâsî ve malî amaçlarla

¹ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 5-8.

² Adnan Şişman, *Osmanlı Devleti'nde XX. Yüzyıl Başlarında Amerikan Kültürel ve Sosyal Müesseseleri*, Alem Basım-Yayın, Balıkesir Haziran 1994; Aynı yazar, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Alman Müesseseleri", *Ata Dergisi*, Sa. 7, Konya 1997, s. 129-153; Aynı yazar, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde İngiliz Müesseseleri", *International Congress on Learning and Education in the Ottoman World*, Research Centre for Islamic History Art and Culture-Turkish Historical Society-Turkish Society for History of Science, İstanbul 12-15 Nisan 1999 (13 Nisan 1999, Saat : 16.30 Tarabya Otelİ İstanbul); Aynı yazar, "XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nde Fransız Sosyal ve Kültürel Müesseseleri", *14. CIEPO Uluslararası Türk İncelemeleri Sempozyumu*, 18-22 Eylül 2000, Çeşme-İzmir (Basılmak üzere CIEPO Genel Sekreterliğine teslim edildi.); Şerife Yorulmaz, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanmaları (19.-20. Yüzyıl Başları)", *OTAM*, Sa. 11, Ankara 2000, s. 731-767.

³ Bu konuda örnek olarak Robert Koleji, Merzifon Amerikan Koleji, Harput Koleji için bkz. Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 83-97, 151-243; Ali Tuzcu, "Merzifon'da Ermeni Ayaklanmaları", *Belleten*, Cilt: LVII, Sa. 220, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 795-826; Necdet Sevinç, *Ajan Okulları*, 2. Baskı, Oymak Yayınları, İstanbul, s. 38-48; Ömer Turan, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları", *XII. Türk Tarih Kongresi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, s. 1105.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Cilt:II, 5. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.502; İsmail Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diploması Münasebetleri (1789-1802)*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, s. 5-6.

verilen tek yönlü imtiyazları ihtiva eden 1536 Ahidnâmesi⁵ ile Fransa, Osmanlı Devleti nezdinde diğer devletlere nazaran ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Zamanla Katolik Hıristiyanların himâye (protectorat) hakkını elde eden Fransa, entelektüel propagandayı esas alarak Fransız dil ve kültürünü yaymak, siyâsî nüfûz kurmak, Katolik Hıristiyanlar üzerinde söz sahibi olmak, siyâsî, iktisadî ve dinî konularda kendi çıkarlarına uygun ortamlar oluşturmak ve böylelikle Osmanlı Devleti'nin iç işlerine müdâhale ve Şark'taki her türlü Fransız menfaâtine hizmet etmek amacıyla⁶ İngiltere, Amerika, İtalya vb. devletlere göre daha erken tarihlerde sosyal ve kültürel müesseseler açmıştır.

XIX. Yüzyıl sonlarıyla XX. Yüzyıl başlarında Katolik mezhebine bağlı cemaatlerin yoğun faaliyetleri ve Fransa'nın maddî-manevî desteği sonucu Fransız müesseselerinin sayısı hayli artmıştır. Maârif Nâzırlarından Ahmet Zühdü Paşa'nın raporuna göre⁷ 1894'te Osmanlı topraklarında 321'i yabancı olmak üzere 427 azınlık ve yabancı okulu mevcuttur. Bu okullardan Adana merkezde 2, Hassa kazasında 2, Ankara'ya bağlı Kayseri livâsında 2, Aydın merkezde 1, İzmir'de 4, Beyrut vilâyeti dâhilinde 6, Sivas'ta 1, Elazığ'da 2, Kudüs'te 24, Gazze'de 7, Konya vilâyetinin Antalya kazasında 2, Cezayir'de 3, Edirne'de 5, Selanik merkezde 2 ve kazası Avrethisarı'nda 1, Bağdat'ta 1, Halep merkezde 2 ve kazaları İskenderun'da 1, Cisir-i Şugur'da 1, Antakya'da 1, Maraş livâsında 1, Urfa livâsında 2, Suriye'de Şam'da 3, Bika kazasında 1 ve İstanbul'da 30 olmak üzere toplam 108'i Fransızlara aittir.

Şerife Yorulmaz'ın, "Osmanlı-Fransız İlişkileri Çerçevesinde Osmanlı Topraklarında Açılan Fransız Kültür Kurumları ve Bunların Meşruiyet Kazanmaları (19.-20. Yüzyıl Başları)" başlıklı makalesinden 1901'de Osmanlı ülkesinde 279 okul, 254 manastır, 107 kilise, 22

⁵ 1536, 1553, 1569, 1581, 1597, 1604 tarihli ahidnâmeler için bkz. Ayşin Şişman, "1702-1708 Tarihleri Arasında Türk-Fransız İlişkilerinde Konsolos Arzları ve Bunlara Ait Hükümler", *Bellekten*, Cilt: LXIII, Sa. 237, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 513-516.

⁶ Adnan Şişman, "The Foundation of Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi and the first years of Instruction (1868-1871)", *Transfer of Modern Science and Technology to the Muslim World*, IRCICA, İstanbul 1992, s. 320; Ş. Yorulmaz, "aynı makale", s. 735.

⁷ Atillâ Çetin, "Maârif Nâzırı Ahmed Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkında Raporu", *Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X-XI, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1983, s. 193-219. Ayrıca bkz. A. Çetin "II. Abdülhamid'e Sunulmuş Beyrut Vilâyetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor", *Türk Kültürü*, XXII, Sa. 253, 1984, s. 189-219.

eytâmhâne, 19 hastane, 16 muayenehâne, 14 mabed, 5 ziraî kurum, 8 mezarlık, 1 patrikhâne, 2 piskoposhâne, 1 papa vekilliği, 1 râhiphâne, 4 mağara, 2 acezehâne, 1 hayrâthâne, 2 misâfirhâne, 1 dikimhâne, 1 numûne çiftliği, 1 destgâh, 1 sarnıç, 5 hâne, 1 arazi ve 1 bahçe olmak üzere toplam 756 ruhsatlı Fransız dinî, sağlık, eğitim ve hayır kurumunun olduğu anlaşılmaktadır⁸. 1912 yılında ise Osmanlı ülkesindeki Fransız okullarının sayısı 370 ve bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin toplam miktarı 108.112 kişidir⁹.

XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında Fransa, Osmanlı-Alman yakınlaşması ve Osmanlı ülkesinde bu yakınlaşma sonucu oluşan Alman nüfûzunu kırarak kendi etkisini idâme ettirmeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan bir dış politika takip etmiştir¹⁰. Bu sebeple Osmanlı ülkesindeki ruhsatlı Fransız müesseselerinin sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir¹¹. 1912’de mektep ve kolej bazında bu artış takip edilebilmektedir¹². Bu durum kısmen Uşak’ta da fark edilmektedir. Uşak’ta Fransız müesseselerinin açılması, ilgili devletin dış politikasında yer alan, Müslümanlar arasında Hıristiyanlık propagandası yapmak, Fransız kültürünü yaymak, iktisadî menfaâtlarını gözetmek, dinî ve siyâsî nüfûzunu kurmak, Müslümanlar ile Ortodoks gayr-i Müslimler arasında Katolik mezhebini etkin kılmak gibi Şark siyâsetinin genel amaçları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bununla birlikte Uşak’ın dinî, demografik ve iktisadî yapısının da tespiti sağlıklı bir sonuca ulaşmada gerekli görülmektedir.

1530 yılında Uşak şehrinde gayr-i Müslim bulunmazken XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında Ermeni ve Rum nüfusa rastlanmaktadır. Gayr-i Müslimlerin toplam nüfusa oranı 1890’da % 16, 1898-1899’da % 17’dir. Kaza düzeyinde ise bu oranlar 1890’da % 5, 1898-1899’da % 11, 1906-1907’de % 4’tür. Uşak şehrinde Türk-Müslüman nüfusun toplam

⁸ Ş. Yorulmaz, “aynı makale”, s. 737, 748, 765.

⁹ Adnan Şişman, “Atatürk ve Yabancı Okullar”, *Atatürk , Eğitim ve Türkiye’nin Çağdaşlaşması Semineri 25 Kasım 1991*, Uludağ Üniversitesi, Necatibey Eğitim Fakültesi Yayınları, Bursa 1992, s. 56; Maurice Pernot, *Rapport sur un voyage d’étude à Constantinople en Egypte et en Turquie d’Asie* (Janvier- Août 1912), Paris, s. 310-334.

¹⁰ Ercüment Kuran, “II. Abdülhamid’in Büyük Devletlere Karşı Uyguladığı Siyasetin Esasları”, *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992 Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1994, s. 146; Yavuz Özgüldür, *Türk – Alman İlişkileri (1923 – 1945)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s. 6-7; Ş. Yorulmaz, “aynı makale”, s. 717.

¹¹ Ş. Yorulmaz, “aynı makale”, s. 732-734, 738-765.

¹² M. Pernot, *Aynı eser*, s. 310-334.

nüfusa oranı 1890'da % 84, 1898-1899'da % 83'tür. Uşak kazasında ise aynı nüfusun toplam nüfusa oranınının 1890'da % 95, 1893'te % 96, 1897-1898'de % 97, 1898-1899'da % 89, 1906-1907'de % 96 olduğu anlaşılmaktadır (Bkz. *Tablo I ve II*).

Tablo I. Uşak Şehir Nüfusu¹³

Yıl	Türk Müslüman	Ortodoks Rum	Gregoryen Ermeni	Toplam Nüfus
1530	2308	-	-	2308
1890	11000	1484	600	13084
1898/ 1899	10637	1548	656	12841

Tablo II. Uşak Kaza Nüfusu¹⁴

Yıl	Türk Müslüman	Ortodoks Rum	Gregoryen Ermeni	Katolik	Ecnebi	Bulgar	Diğer	Toplam
1890	72466	2384	1419	-	-	-	-	76269
1893	71605	1432	660	773	22	-	-	74492
1897/ 1898	72065	1530	642	-	32	113	-	74382
1898/ 1899	66744	1548	656	-	-	-	5651	74599
1906/ 1907	85594	2494	1004	-	53	-	-	89145

¹³ M. Âkif Erdoğan, "Onaltıncı Yüzyıl Ortalarında Uşak Şehri", *25-27 Ekim 2001, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu*, Cilt: 1, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Nu: 2, İstanbul 2001, s. 187-188; Turan Gökçe, "Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Uşak", *25-27 Ekim 2001, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu*, Cilt: 1, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Nu: 2, İstanbul 2001, s. 211-212, 216; Vital Cuinet, *Turquie d'Asie*, Paris 1894, s. 216; 1898-1899/H.1316 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 356-357; Erdoğan Solak, *XX. Yüzyılda Uşak Kazası*, AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Ocak 2001, s. 69.

¹⁴ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 215; Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the census of 1881/1882-1893", *International Journal of Middle East Studies*, IX/1, 1978, s. 264; M.1897-1898/H.1315 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 38; M.1898-1899/H.1316 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 356-357; M. 1906-1907/H.1324 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 606.

Uşak şehrinin/kazasının tarihî demografik yapısı ile ilgili olarak verilen bu sayısal değerler, her ne kadar kısmen müspet ve menfî hata payına sahip ise de, Fransızların müesseseler açma yönünde faaliyetlerde bulunarak belirtilen amaçlarını gerçekleştirmek için kısmî bir gayr-i Müslim nüfusla karşılaştıklarına delâlet etmektedir.

Şark'taki Fransız ekonomik menfaâtlerini de gözeten Fransız misyonerlerin Uşak'a gelerek müesseseler kurmaları, iktisâdî veriler muvâcehesinde daha da anlam kazanmaktadır. XIX. Yüzyılda Uşak, uluslararası bir ticâret şehri olan İzmir'in art bölgesinde bulunmaktaydı. İzmir'den ihrâç edilen ticârî metanın yarıya yakını Uşak'tan gitmekteydi. XIX. Yüzyıl sonlarında İzmir-Afyon demiryolu hattının tamamlanmasıyla mal sevkiyatı daha da kolaylaşmıştı¹⁵. Bu ticârî akış içerisinde Uşak halı ve kilimleri önemli bir yer tutmaktaydı. XVI. Yüzyıldan itibaren iktisâdî sahada önem kazanan ve Avrupa'da tanınan Uşak halıcılığına XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Avrupalıların sermayelerini yatırmaları, hatta P.D. Andrea, H.D. Polako ve T. A. Spartalı isimli üç yabancı tüccarın 1864'te Uşak'ta bir halı ticârethânesi tesis etmeleri, halı dokutma yanında halıcılığın ana girdilerini oluşturan iplik eğirme, boyama gibi yan sektörlerle de ilgilenmeleri, 1893'te birkaç İngiliz sanayicinin Uşak'a gelerek halıcılıkta hünerli dört kişiyi İngiltere'ye taklit halı dokutmak üzere götürmeleri¹⁶ Uşak halıcılığının önemini ve boyutunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu meyânda ekseriyetle Sabah Mahallesi'nde ikâmet eden Ermeni ve Rum ahâlinin de halı ve kilim ticâretiyle ilgilendikleri görülmektedir¹⁷.

Halı ve kilim imâlât sanayiinde yünün temini, işlenmesi ve boyanması da önemli bir iktisâdî mevzudur. Nitekim 1906-1907/ H.1324 tarihli *Hüdâvendigâr Sâlnâmesi*'ne göre Uşak'ta boyahânelerin sayısının 300'e ulaştığı görülmektedir. Halıcılıkla da 27 tüccarın uğraştığına dair bilgi mevcuttur¹⁸. Aynı sâlnâmeye göre ortalama 750.000 kile buğday, 500.000 kile arpa, 8.500 çeki afyon, 605.000 kantar palamut, yaklaşık 115.714 kıyye meşin sahtiyanın imâl edildiğine ve bunların büyük kısmının İzmir'e trenle

¹⁵ Sadiye Tutsak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Uşak'ta Ticaret ve Sanayi", 25-27 Ekim 2001, 21. Yüzyılın Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt: 2, Uşaklılar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, Nu: 2, İstanbul 2001, s. 771.

¹⁶ Sadiye Tutsak, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Uşak'ta Halıcılık ve Tarak İşyanı", Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sa. 3, Sonbahar 1999, s. 65-66.

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Dairesi (BOAD), Dâhiliye Muhâberât-ı Umûmiye, 69-3/9.

¹⁸ M.1906-1907/H.1324 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 427.

sevk edilerek ihraç olunduğuna dâir bilgiler¹⁹, Uşak'ın iktisâdî potansiyelinin sadece halıcılıkla sınırlı olmadığını göstermektedir.

Uşak'ta Ermeni ve Rum tebaaya ait dinî müesseseler mevcuttur. Nitekim 1890'da²⁰ 1 Rum kilisesi, 1 Ermeni kilisesi, 1892/1893'te²¹ 1 kilise, 1906/1907'de²² 1 Ermeni, 1 Rum kilisesi vardır. Diğer yandan Uşak'ta bu dönemlerde Rumlara ait 2 kilise, Ermenilere ait 1 kilisenin olduğuna dâir bilgiler de bulunmaktadır²³. Bu bilgiler de nüfus miktarları dikkate alındığında Ermeni ve Rum ahâlinin dinî vecibelerini kolaylıkla yerine getirebilecekleri yeterlilikte en az birer kiliseye sahip oldukları anlamına gelmektedir.

Şerife Yorulmaz'ın makalesinde 1901'de Osmanlı Devleti tarafından hukûki varlığı kabul edilen Fransız müesseseleri arasında Uşak'ta 1 Latin Kilise Mektebi'nin bulunduğu belirtilmektedir²⁴. Mekteplerin kiliseye bitişik tarzda kurulduğu düşünüldüğünde 1901'de Uşak'ta bir Latin kilisesinin bulunabileceği ihtimâli ortaya çıkmaktaysa da, gerek 1901 öncesi, gerekse 1901'de meşruiyet kazanan Fransız müesseseleri arasında Uşak'ta 1 Latin kilisesine rastlanmamaktadır²⁵. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulduğumuz bir belgede (Bkz. *Ek I* ve *Ek II*)²⁶, 1913 tarihli Osmanlı-Fransız İtilâfnâmesine merbût defter-i müessesatta bir Katolik kilisesinin kayıtlı olduğu bilgisi yer almaktadır. Bu da 1913'de Uşak'ta bir Latin kilisesinin hukuken meşruiyet kazandığına delâlet etmektedir. Böylece bu kilisenin 1901 yılı ve öncesinde fiilen de olsa var olup olmadığı sorusu cevapsız kalmakla birlikte, 1913'den önce faaliyette olduğu sarahaten anlaşılmaktadır.

Uşak'ta 1913'de meşruiyet kazanan bir diğer kilise de Frères des Ecoles Chrétiennes adlı cemaate aittir²⁷. Bu Hıristiyan cemaat Katolik mezhebi bünyesinde faaliyet göstermiştir. İlk misyonerleri 1841'de Türkiye'ye gelmişler ve özellikle XIX. Yüzyılın ikinci yarısında ve XX.

¹⁹ M.1906-1907/H.1324 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 425.

²⁰ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 216.

²¹ Haşim Tümer, *Uşak Tarihi*, Uşak Halk Eğitimine Yardım Derneği, Kültür Yayınları, İstanbul 1971, s. 33.

²² M.1906-1907/H.1324 *Hüdâvendigâr Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 426.

²³ H. Tümer, *Aynı eser*, s. 247.

²⁴ Ş. Yorulmaz, "aynı makale", s. 742.

²⁵ Ş. Yorulmaz, "aynı makale", s. 732-734, 738-748.

²⁶ BOAD, Dâhiliye Nezâreti İrade-i Umûmiye (DH.İ-UM), 85/1-9, Hâriciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 28.08.1916/28 Şevvâl 1334 tarih ve 86357-998 numaralı tezkire.

²⁷ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, aynı tezkire.

Yüzyılın başlarında, çeşitli tarihlerde birçok sosyal ve kültürel müesseseler açmışlardır. Cemaate ait okullar bu günkü sınırlarımız dahilinde İstanbul'da Saint Benoît'dan başka Taksim'de, Yüksek Kaldırım'da, Perşembe Pazarı'nda, Ağa Camii'nin yukarısında İmam Sokağı'nda, Ermeni Semineri yanında, Moda'da faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca Kadıköy'de Collège de St. Joseph, Institut Commercial, Ecole gratuite de Chalcédoine, Collège de St. Michel, Feriköy'de Ecole de St. Jean Chrysostome, Collège de Ste. Jeanne d'Arc, Haydarpaşa'da Ecole de St. Louis, Galata'da Ecole de St. Pierre, Pangaltı'da Ecole de St. Esprit adlı okullar bu cemaate aittir²⁸. Aynı cemaat İzmir'de Collège St. Joseph, Collège gratuite de St. Jean, Ecole de St. André de la Pointe, Ecole de Cordélio, Ecole de Bournabat (Bornova), Ecole de Guez-Tépé (Göztepe), Ecole de Boudja (Buca) isimli okullar ile, Erzurum'da, Ankara'da, Zonguldak'ta, Samsun'da ve İskenderun'da da benzerlerini kurmuştur²⁹. Bu cemaatin önemli özelliklerinden biri ilköğretim düzeyinde mektepler açmış olmasıdır³⁰.

Uşak'a Katolik Fransız misyonerlerin gelişi, XIX. Yüzyılın ikinci yarısına rastlamaktadır. Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan 02.07.1914/8 Şaban 1332 tarihli belgeden³¹, Uşak'ta Viktor Parmanti (Victor Parmantier ?) isimli Fransız adına değeri 13000 kuruş bir adet mesken ile değeri 5000 kuruş bir adet icarhâne ve yine Andriya Poli Karmi (Endrian Pauly Carme ?) isimli Fransız adına 27.000 kuruş değerinde bir adet boyahânenin kayıtlı olduğu, 1893/H. 1311'den beri Andriya Poli'nin kendisine ait iki hâneden birini ikâmete tahsis ettiği, ayrıca Victor Parmanti'nin kendi adına kayıtlı iki hânesinden birinde ruhbanın ikâmet ettiği anlaşılmaktadır. Maurice Pernot, Osmanlı ülkesindeki Fransız müesseseleri ile ilgili eserinin Uşak bahsinde³², İzmir Başpiskoposluğu'na ait Katolik Misyoner Teşkilatı'nın Uşak'ta 1898'de kurulduğunu ve bu teşkilâtın 1904'te Frères des Ecoles Chrétiennes cemaatine devredildiğini belirtmektedir. Bu bilgiler çerçevesinde Fransız Katolik misyonerlerin Uşak'a 1893'ten önce geldiği, emlak satın aldıkları ve boyahâne gibi ticarî amaçlı müesseseler kurdukları, yani iktisâdî görüntü içerisinde oldukları anlaşılmaktadır. Yine bu bilgilerden Frères des Ecoles Chrétiennes'e ait

²⁸ Ludwig Biskupski, *L'expansion et la propagation de la culture et de l'influence françaises en Turquie par les établissements scolaires français dans ce pays depuis la prise d'Istanbul jusqu'à nos jours*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Université de Paris, Paris 1953, s. 211-212.

²⁹ L. Biskupski, *Aynı tez*, s. 239-250; M. Pernot, *Aynı eser*, s. 310, 328-333.

³⁰ Ş. Yorulmaz, "aynı makale", s. 712.

³¹ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, Hüdâvendigâr Vilâyeti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan 4163-397 numaralı cevabı yazı.

³² M.Pernot, *Aynı eser*, s. 255.

kilisenin 1904'ten sonra tesis edildiği sonucu kuvvetle muhtemeldir. Uşak'ta bu cemaate ait 1 kiliseden başka, 1913'te hukûkî varlığı Osmanlı Devleti tarafından resmen tanınmış 1 mabed, 1 manastır bulunmaktadır³³. Bu kilise, mabet ve manastırın³⁴ Rum ve Ermeni Mahallesi olarak da bilinen, eski adı Sabah olan, bugünkü Kemalöz mahallesinde bulduklarına dâir bilgiler mevcuttur. Zira 14.06.1914/1 Haziran 1330 tarihli Divân-ı Hümâyûn zahriyye sûretinde³⁵ “Firer dez ekol kretiyen nâmındaki Fransız râhiblerine âid müessesât hakkında Divân-ı Hümâyûnun mütalaâtı melfûfât beyânında bulunan Nezâret-i müşârünleyhânın 1 Mayıs 330 târihli 1965 numrolu tezkiresi zahrına muharrer derkenârda ber-tafsîl-i arz ve ilâm kılınmış olduğu gibi mezkûr derkenârda müessesât-ı cedîdin cümlesinden bulunan emlâkın” ifadesinden Frères des Ecoles Chrétiennes'e ait olan kilise, mabed, manastır ve mektebin aynı emlâk üzerinde buldukları anlaşılmaktadır. Kütahya Mutasarrıfı Ahmet Müfid Bey tarafından Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e yazılan 15.10.1916/2 Teşrin-i evvel 1332 tarihli cevabî arızadaki³⁶ “Uşak'da öteden beri Fransız Firer mektebi olarak Fransız râhibleri tarafından işgâl idilmekte olan mekteb harb-i umûmînin ilânını müteâkib merkûm râhibler tamâmen çekilmiş ve tehî kalan binâ taraf-ı hükûmetten işgâl ve Uşak medresesi mezkûr binâda tesis olunarak” ibâresinden de anlaşılacağı gibi, Uşak Medresesi'nin 1899-1900/H.1317'de ve 1916'da aynı yerde olduğuna yönelik bilgiler³⁷, Frères des Ecoles Chrétiennes'e ait müesseselerin Sabah Mahallesi'nde olduğu yönündeki fikirleri kuvvetlendirmektedir.

³³ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, Hâriciye Nezâreti'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 28.08.1916/28 Şevvâl 1334 tarih ve 86357-998 numaralı tezkire.

³⁴ Uşak'la ilgili olarak Mustafa Alkan'ın kaleme aldığı makalede, “ayrıca şehrimizde Katolik Hıristiyanlara ait bir kilise, Eh kol karateyn kilisesi rahiplerine ait manastır, mabed ve erkek mektebi mevcuttur.” şeklinde ifadeler yer verilmiştir. Eh kol karateyn, Frères des Ecoles Chrétiennes'in Türkçe telâfuz imlâsının yanlış okunmuş şeklidir. Bu cemaatin Türkçe telâfuzu Firer dez ekol kretiyen'dir. Ayrıca Frères des Ecoles Chrétiennes bir kilise değil, Katolik mezhebi bünyesinde faaliyet gösteren bir cemaat (tarikat)'tir (Bkz. Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Türk Diyanet Vakfı Yayını, Ankara 1995, s. 364'ten iktibâs Mustafa Alkan, “İhtimali Sondaj Metoduna Dayalı Bir Araştırma Uşak Vakıfları”, 25-27 Ekim 2001, 21. Yüzyıl Eşiğinde Uşak Sempozyumu, Cilt: I, Uşaklılar Kültür ve Eğitim Vakfı Yayını, Nu: 2, İstanbul 2001, s. 404).

³⁵ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, Divân-ı Hümâyûn zahriyyesi sûreti.

³⁶ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, 15.10.1916/2 Teşrin-i evvel 1332 tarih ve 2678-204 numaralı cevabî arıza.

³⁷ M.1899-1900/H.1317 *Maârif Sâlnâmesi*, s. 1171.

Hukûkî varlığı yine 1913’de meşruiyet kazanan ve misyonerlere ait olduğu anlaşılan bir mahallin varlığı da incelediğimiz belgeden anlaşılmaktadır³⁸.

Uşak’ta Ermeni ve Rum ekalliyete ait ilköğretim düzeyinde müesseselere tesâdüf edilmektedir. 1890’da Grek Ortodoksların ilk okul düzeyinde 3 erkek, 2 kız, Gregoryen Ermenilerin 1 adet erkek mektebi mevcuttur³⁹. Haşim Tümer eserinde Ermeni ve Rumların birer mektebe sahip olduğunu belirtmektedir⁴⁰. 1903-1904/H.1321 tarihli *Maârif Sâlnâmesi*’nde 1873-1874/H.1290’da açılan ve 22.10.1897/10 Ağustos 1313’te ruhsâtnâme verilen Ermeni mektebinin 60 erkek, 25 kız öğrencisi olduğu⁴¹; 1899-1900/H.317’de⁴² 105 erkek, 97 kız, 1900-1901/H.1318⁴³ ve 1901-1902/H.1319⁴⁴ yıllarında da 107 erkek, 95 kız öğrencisinin bulunduğu görülmektedir.

Ermeni ve Rum mekteplerinin yanında Fransız misyonerler de 1 Latin Kilise Mektebi açmışlardır. Muhtemelen 1890’lı yıllarda Uşak’a gelen Viktor Parmanti’nin kendisine ait bir mesken ile bir icârhânedan birini, 1893’te mektep ittihâz eylediği, diğerini ruhbânın ikâmetine tahsis ettiği ve yine Andriyan Poli Karmi’nin üzerinde bir adet boyahânenin kayıtlı olduğu, kendisine ait iki hânedan birini, yine 1893’te mektep haline dönüştürdüğü, diğerini de ikâmete tahsis ettiğine dâir sarîh bilgiler mevcuttur⁴⁵. Viktor Parmanti ve Andriyan Poli Karmi’nin kendilerine ait iki haneyi 1893’te ruhbânın ikâmetine tahsis etmiş olmaları, Katolik misyonerlerin bu tarihten önce Uşak’a geldiklerini göstermektedir. Bunun yanında diğer iki hanelerini mektebe dönüştürmelerinden, Fransızlara ait bir mektebin 1893’lerde faaliyete geçtiği ve ilk yıllarda iki ayrı hanede faaliyet gösterdiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu mektebe 1901’de Osmanlı Devleti tarafından ruhsat verilmiştir⁴⁶. Fransız Katolik teşkilâtı’na bağlı Uşak’taki Fransız

³⁸ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, Hâriciye Nezâreti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen 28.08.1916/28 Şevvâl 1334 tarih ve 86357-998 numaralı tezkire.

³⁹ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 216.

⁴⁰ H. Tümer, *Aynı eser*, s. 247.

⁴¹ 1903-1904/H.1321 *Maârif Sâlnâmesi*, s. 497.

⁴² M.1899-1900/H.1317 *Maârif Sâlnâmesi*, s. 1184-1185.

⁴³ M.1900-1901/H.1318 *Maârif Sâlnâmesi*, s. 1322-1323.

⁴⁴ M.1901-1902/H.1319 *Maârif Sâlnâmesi*, s. 594-595.

⁴⁵ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, 02.07.1914/8 Şaban 1332 tarih ve 4163-397 numaralı Hüdâvendigâr Vilâyeti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne yazılan cevabî yazı.

⁴⁶ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, Hâriciye Nezâreti’nden Dâhiliye Nezâreti’ne gönderilen 28.08.1916/28 Şevvâl 1334 tarih ve 86357-998 numaralı tezkire.

misyonerlerine ait müesseselerin 1904'te, Frères des Ecoles Chrétiennes'e devredilmesi sonucu, mektep bu cemaate geçmiş olmalıdır. Maurice Pernot'un Ecole de Garçons des Frères ismiyle zikrettiği mektep⁴⁷, Haşim Tümer'e göre⁴⁸; 1904'te bugünkü Kemalöz Mahallesi'nde kurulmuş, öğrencilerinin çoğunu Ermeni ve Rum çocuklar teşkil etmiştir. Üç senelik tahsil süreli bir ilkokul olan mektepte öğretim Fransızca yapılmış, Türk talebenin sayısı 8-10'u geçmemiş ve hiç Türkçe okutulmamıştır. Yine Haşim Tümer'e göre⁴⁹ mektep üç Fransız misyoner papaz tarafından idâre edilmiş, içinde mektep binâsından başka papazların ikâmet ettiği lojmanların, bağ ve bahçelerin olduğu geniş bir sahada kurulmuştur. Maurice Pernot ise⁵⁰ Haşim Tümer'den farklı olarak mektepte 1908'de 40, 1911-1912'de 68 öğrenci olduğunu, öğrencilere Fransızca, Türkçe ve Yunanca öğretildiğini, mektebe çok sayıda Müslüman öğrencinin de devam ettiğini, mektepten mezun olan öğrencilerin genelde İzmir-Turgutlu-Afyon Demiryolu hizmetinde istihdâm edildiklerini belirtmektedir. Ayrıca bu mektebin isminden erkek mektebi olduğu kendiliğinden anlaşılmaktadır.

İttihâd ve Terakki Hükümeti 9 Eylül 1914'te, 1 Ekim 1914'ten geçerli olmak üzere yabancı müesseselerin açılması ve çoğalmasında yabancılara başlıca kolaylığı sağlayan kapitülasyonları kaldırdığını tüm dünyaya ilân etmiştir⁵¹. 29 Ekim 1914'te Goeben (Yavuz) ve Breslau (Midilli) isimli gemilerin Rus limanlarını topa tutup, bir kısım gemileri batırması sonucu, 31 Ekim 1914'te İngiltere, Fransa ve Rusya'nın harp ilân etmesiyle Osmanlı Devleti I. Dünya savaşına girmiştir⁵². Bunun üzerine Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren misyonerler ülkeyi terk etmişler, Osmanlı Devleti de İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'ya ait yabancı müesseselere el koymuş⁵³, böylece ilgili müesseselerin menfî faaliyetleri nispeten durmuştur. Böylece Uşak'taki mektep, "harb-i umûmînin ilânını müteâkib merkûm râhibler tamamen çekilmiş ve tehî kalan binâ"⁵⁴

⁴⁷ M. Pernot, *Aynı eser*, s. 239, 245.

⁴⁸ H. Tümer, *Aynı eser*, s. 85.

⁴⁹ H. Tümer, *Aynı eser*, s. 85.

⁵⁰ M. Pernot, *Aynı eser*, s. 239, 245.

⁵¹ Tuncer Baykara, *Türk İnkılap Tarihi ve Atatürk İlkeleri*, 6.Baskı, Akademi Kitabevi, İzmir 1999, s.53.

⁵² Nejat Göyünç, *Atatürk ve Milli Mücadele*, İlâveli 2. Baskı, Kültür Sarayı Kitabevi, Konya 1987, s. 25.

⁵³ A. Sezer, *Aynı eser*, s.11.

⁵⁴ BOAD.DH.İ-UM. 85/1-9, 15.10.1916/02 Teşrin-i evvel 1332 tarih ve 2678-204 numaralı Kütahya Mutasarrıflığı'ndan Dâhiliye Nezâreti'ne yazılan cevabî arıza.

ifâdesinden anlaşılacağı üzere Frères des Ecoles Chrétiennes misyonerlerinin Uşak'tan ayrılmaları üzerine kapanmıştır. Diğer Fransız dinî müesseselerinin de kapanması bu genel manzara çerçevesinde gerçekleşmiş olmalıdır.

XIX. Yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarında Osmanlı ülkesinde, yabancı devletler tarafından Osmanlı Devleti'nin dinî ve siyâsî yapısı ile varlığına menfî tesirleri olduğu gözlenen birçok sosyal ve kültürel görüntülü müesseseler ruhsatlı ve ruhsatsız olarak açılmıştır. Uşak'ta kurulan kilise, mektep, mabet ve manastırın da aynı tarzda kuruldukları anlaşılmaktadır. Bu ve benzeri yabancı müesseselerin tek tek incelenmesi, Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki siyâsî ve kültürel yapısını ortaya koymak bakımından önem arz etmektedir.

Ek I

Bâb-ı Âlî Hâriciyye Nezâreti Umûr-ı Siyâsiyye Müdîriyyet-i Umûmiyyesi
Aded 86357-998

Dâhiliyye Nezâret- i Celîlesine

Devletlü Efendim Hazretleri

Uşak'da Firer dez Ekol Kretiyen ruhbânına âid emlâk hakkında Hüdâvendigâr Vilâyetince icrâ kılınan tahkîkâta dâir idâre-i umûmiyye-i dâhiliyye müdîriyyetinin 504 husûsî numrosunu muhtevî 24 Haziran sene 330 târihli tezkire-i aliye-i umûmiyye-i nezâret-penâhîleri ahz ve mütâlaa olındı. Bâb-ı Âlî hukûk müşâvirleri tarafından beyân olunduğu vechle 1913 târihli mülga Osmanlı-Fransız İtlâfnâmesine merbût defter-i müessesâtta Uşak'da Katolik kilisesi ile Katolik misyonerlerine mahsûs mahall "Ekol Kretiyen" râhiblerine âid manastır, mabet, kilise ve mekteb mukayyedir. 1901 İtlâfnâmesinde belde-i mezkûrede yalnız bir Latin kilise mektebi mevcûd olub diğer müessesât dâhil-i defter değil idi. Hâl-i hâzırda işin esâsına girilmeksizin sâlifü'z-zıkr müessesâtın 18 Eylül sene 330 târihinde fiilen mevcûd olub olmadıklarının ve diğer taraftan 3 Teşrin-i sâni sene 330 târihli ve 569 numrolu tezkire-i sâmiyye ile Nezâret-i âcizîye teblîğ idilen zabıtnâmenin onsekizinci bendi mûcebince sâlifü'l-beyân Katolik misyonerlerine mahsûs mahall ile "Ekol Kretiyen" râhiblerine âid manastır ve mektebin ilga ve tahliyye ve binâları hükûmetce işgâl ve erkân ve

müstahdemîni memleket-i hârice ihrâc olunub olunmadığının ve kilisenin kemâ-fi's-sâbık ibâdâta hasır idilüb idilmediğinin ve mabed eğer mekteb dâhilinde veyâhûd mülga diğeri bir müessese binâsı içinde ise binâ-ı asliyye tab'an mülga olmak lâzım gelerek ilga ve tahliyye ve eğer ayruca sakf altında ise kilise hükmünde olduğundan a'lâ hâlihi ibkâ olunması icâb ideceğinden bu vechle muâmele olunub olunmadığının bilinmesi muktezî görülmüş olmağla bu cihetden Hüdâvendigâr Vilâyetine istilâmı ile alınacak cevâbın taraf-ı âcizîye işârına himem-i aliyye-i nezâret-penânîleri şâyân buyurulmak bâbında emr û fermân hazret-i men-lehü'l-emrindir. Fî 28 Şevvâl sene 1334 ve fî 14 Ağustos sene 1332

Hâriciye Nâzırı nâmına Umûr-ı Siyâsiyye Müdür-i Umûmîsi vekili

*Ek II**

* BOAD. DH. İ-UM. 85/1-9.